

Empoderament econòmic de les dones a Palestina: reflexions des d'una perspectiva feminista

Empoderament econòmic de les dones a Palestina: reflexions des d'una perspectiva feminista

Pamela Urrutia Arestizábal

Març de 2023

Escola de Cultura de Pau (ECP) i Associació Hèlia

Agraïments: A totes les dones que van compartir generosament la seva experiència i anàlisi. Als equips de Women's Studies Centre (WSC) i Family Defense Society (FDS), pel seu treball extraordinari i per la seva calidesa. A la traductora Mala Seddeq, per la seva indispensable col·laboració, que va permetre la comunicació amb les participants als programes formatius de WSC i FDS.

Disseny: Lucas Wainer Matosso

Traducció: Núria Solano Dalmau

ÍNDEX

Introducció

1. Empoderament econòmic feminista
2. Bretxes i obstacles: la realitat econòmica de les dones palestines i el pes de les cures
3. Desafiament de normes socials i nous referents
4. Empoderament econòmic i violència de gènere
5. Drets econòmics: reivindicacions de les dones palestines
6. Empoderament en un context d'ocupació i apartheid?

Reflexions finals

Es permet la reproducció total o parcial, la distribució i la comunicació pública de l'obra, sempre que no sigui amb finalitats comercials i sempre que es reconegui l'autoria de l'obra original. No es permet crear obres derivades.

Aquesta publicació s'ha dut a terme en el marc del projecte «Transversalització de gènere i empoderament econòmic al municipi de Nablus», finançat per l'Ajuntament de Barcelona en el marc de la convocatòria 2020 de Justícia Global. Les traduccions i part de les activitats de disseny i edició han anat a càrrec del projecte «Protecció integral des de la perspectiva de gènere de les dones exposades a violències múltiples», finançat per l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD) en el marc de la convocatòria de projectes ORD2021. El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva de l'Escola de Cultura de Pau i no reflecteix necessàriament l'opinió de l'Ajuntament de Barcelona ni de l'ACCD. Aquest informe és el quart d'una sèrie de publicacions sobre gènere i Palestina que inclou els títols *Ocupació, conflicte i patriarcat: Impactes en les dones palestines* (2019); *Dones, pau i seguretat: aplicació, reptes i límits a Palestina* (2019) i *Reptes de l'agenda feminista a Palestina en un context post-pandèmia* (2022) disponibles a Tasharuk.cat i a les pàgines web d'Associació Hèlia i l'Escola de Cultura de Pau.

Amb el suport de:

**Ajuntament
de Barcelona**

**Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament**

**Generalitat
de Catalunya**

ecp escola de
cultura de pau

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

HÈLIA

Empoderament econòmic de les dones a Palestina: reflexions des d'una perspectiva feminista

Introducció

Les dones palestines afronten innumbrables obstacles per viure una vida lliure de violències i veure realitzats els seus drets, també l'àmbit econòmic. La prolongada ocupació israeliana i les seves polítiques de desposseïció, discriminació i segregació -assenyalades com a apartheid- conflueixen amb un sistema patriarcal dominant a la societat palestina, que reforça estructures de discriminació i injustícies que atempten contra la igualtat de gènere i el desenvolupament econòmic de les dones palestines. Davant d'aquesta realitat, hi ha diverses iniciatives que intenten promoure l'empoderament econòmic de les dones com a element indispensable per a l'exercici dels seus drets i llibertats. Però de quin empoderament parlem? En aquest informe se subratlla la importància de concebre l'empoderament econòmic des d'una perspectiva feminista. Per què és rellevant aquest enfocament? Quines claus aporta per analitzar la situació i els desafiaments que afronten les dones palestines? Quines agendes i iniciatives s'estan promovent a Palestina des d'una lògica d'empoderament econòmic feminista?

Després de presentar una breu anàlisi sobre el concepte d'empoderament econòmic feminista, l'informe ofereix un panorama de bretxes i obstacles que caracteritza la realitat econòmica de les dones palestines, amb una atenció especial en el pes de l'economia de cures. A continuació, s'aporten reflexions sobre el paper de les normes socials que limiten l'empoderament econòmic de les dones, s'analitzen les vinculacions entre apoderament econòmic i violència de gènere i es presenten algunes de les reclamacions principals en matèria de drets econòmics que reivindiquen, des de l'acció col·lectiva, les organitzacions feministes palestines. Per acabar, la reflexió apunta als reptes de tractar l'empoderament econòmic de les dones palestines en un context d'ocupació i les vinculacions que s'estableixen amb la resistència a l'ocupació i al domini patriarcal. L'informe combina l'anàlisi amb la descripció d'algunes experiències impulsades per organitzacions feministes palestines que promouen iniciatives d'empoderament econòmic de dones, amb experiències i testimonis d'algunes de les seves protagonistes.

1. Empoderament econòmic feminista

La gènesi i evolució del concepte d'empoderament estan estretament vinculades al treball de teòriques i acadèmiques feministes. Tot i que es pot aplicar a diversos col·lectius en situació de vulnerabilitat, el terme ha estat utilitzat especialment en relació amb les dones i ha tingut un protagonisme especial en les agendes de gènere i desenvolupament.¹ En la dècada de 1980, la xarxa d'activistes i investigadores del sud DAWN² va plantejar aquest concepte a la III Conferència sobre la Dona celebrada a Nairobi (1985) per anomenar el procés a través del qual les dones accedeixen a recursos materials i simbòlics i reforcen les seves capacitats i protagonisme en múltiples nivells. Des d'aquest enfocament feminista la idea d'empoderament comporta una transformació radical de les estructures i els processos que determinen i reproduïxen la posició subordinada de les dones des d'una perspectiva de gènere. La perspectiva feminista també emfatitza que l'empoderament té tant una dimensió individual com col·lectiva.³ Les reflexions sobre el concepte han identificat diversos aspectes de l'empoderament de les dones. En primer lloc, des d'una perspectiva subjectiva s'ha destacat la importància de la presa de consciència i l'augment de la confiança en elles mateixes com a aspecte clau del procés de canvi. És l'anomenat *poder propi* (en anglès *power within*). En segon lloc, les anàlisis han subratllat la rellevància dels recursos materials, humans i socials que determinen la capacitat de les dones per controlar aspectes clau de les seves vides -l'anomenat poder per a (*power to*). Finalment, s'ha posat el focus en la necessitat de l'acció col·lectiva de les dones per prendre consciència de la naturalesa estructural i institucionalitzada de les discriminacions que afronten i tractar-les conjuntament -l'anomenat poder amb (*power with*).⁴

L'empoderament implica, per tant, una adquisició de poder en l'àmbit individual i col·lectiu i s'associa també a la capacitat de decidir.⁵ En paraules de l'acadèmica

La gènesi i evolució del concepte d'empoderament estan estretament vinculades al treball de teòriques i acadèmiques feministes

Naila Kabeer, "l'empoderament fa referència a l'expansió en les habilitats de les persones per prendre decisions estratègiques a les seves vides en un context en què aquesta capacitat els havia estat prèviament negada".⁶ També és important destacar que l'empoderament s'entén simultàniament com una fita a assolir i com un procés. Un procés que, tal com destaquen diverses anàlisis feministes, és de llarg termini, va "de dins cap a fora" i "de baix a dalt". És a dir, un procés que s'inicia en l'àmbit personal -a partir d'una autoimatge positiva i de confiança en les capacitats pròpies-, que continua en l'àmbit de les relacions properes -a través de les habilitats per negociar i influir en les relacions familiars- i que abasta també una dimensió col·lectiva -que implica les dones en la construcció d'organitzacions per aconseguir canvis socials i polítics.⁷ A escala institucional, la idea d'empoderament s'adopta i consolida sobretot a partir de la IV Conferència Internacional sobre la Dona de Beijing (1995), que a la seva declaració final inclou una trentena de referències a aquest concepte i el reconeix com una estratègia clau per avançar en el desenvolupament, l'equitat de gènere i la pau.⁸

Des d'un principi, la idea d'empoderament de les dones ha inclòs una dimensió econòmica. Aquest aspecte ha adquirit una notorietat especial a escala institucional i de polítiques internacionals de desenvolupament.⁹ La Declaració i la Plataforma d'Acció de Beijing fan referència a la importància de promoure la independència econòmica de les dones, incloent-hi l'ocupació i l'accés igualitari a recursos productius, oportunitats i serveis públics; i també subratlla la importància de combatre les causes estructurals de la pobresa, que afecta especialment les dones.¹⁰ Altres compromisos internacionals també reconeixen la importància de l'empoderament econòmic de les dones, entre els quals la Convenció per a l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació cap a la Dona (CEDAW en les sigles en anglès) i els acords sobre igualtat de gènere de l'Organització Internacional del Treball (OIT).¹¹ L'aposta per l'empoderament econòmic de les dones també connecta amb diversos dels Objectius de

1. Naila Kabeer, *Women's economic empowerment and inclusive growth: labour markets and enterprise development*, SOAS, 2012, p. 5.

2. DAWN: Development Alternatives with Women for a New Era.

3. Clara Murguialday, Karlos Pérez de Armiño i Marlen Eizagirre, "Empoderamiento", *Diccionario de Acción Humanitaria, HEGOA*, Universidad del País Vasco. (en línia, consultat el 19/12/22).

4. Ibid; Naila Kabeer (2012), p. 6.

5. Sophie Charlier i Lisette Caubergs, *El proceso de empoderamiento de las mujeres. Guía metodológica*, Comissió de Dones i Desenvolupament, Brussel·les, juny de 2007, p. 10.

6. Naila Kabeer, "Resources, Agency and Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment", *Discussing Women's Empowerment. Theory and Practice*, Sida Studies, 2001, p. 19.

7. Clara Murguialday, *Empoderamiento de las mujeres: conceptualización y estrategias*, Vitoria Gasteiz, 2006, p. 12.

8. Al paràgraf 13, la **declaració de Beijing** subratlla que "l'empoderament de les dones i la plena participació en condicions d'igualtat en totes les esferes de la societat, inclosa la participació en els processos de presa de decisió i l'accés al poder, són fonamentals per assolir la igualtat, el desenvolupament i la pau".

9. Naila Kabeer (2012), op.cit., p. 7.

10. Al paràgraf 26, la **declaració de Beijing** insisteix a "promoure la independència econòmica de les dones, incloent-hi la feina, i erradicar la càrrega persistent i cada vegada més gran de la pobresa que recau sobre les dones, combatent les causes estructurals d'aquesta pobresa mitjançant canvis en les estructures econòmiques, garantint la igualtat d'accés a totes les dones, incloses les de les zones rurals, com a agents vitals del desenvolupament, als recursos productius, oportunitats i serveis públics".

Desenvolupament Sostenible (ODS) per al 2030¹² i el Secretari General de les Nacions Unides va designar el 2016 un Panel d'Alt Nivell per reflexionar sobre com eliminar els obstacles en aquest àmbit. Institucions com el Banc Mundial i l'Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic (OECD en les sigles en anglès), agències de cooperació i donants també han incorporat el concepte d'empoderament econòmic en el seu llenguatge i les seves polítiques. L'empoderament econòmic de les dones és assenyalat habitualment com un prerrequisit per al desenvolupament sostenible i el creixement inclusiu.

No hi ha una definició universalment acceptada sobre el que significa l'empoderament econòmic de les dones. Les propostes de conceptualització difereixen pel que fa a fins a quin punt l'empoderament econòmic és considerat com un fi en si mateix o com un mitjà per assolir altres objectius de desenvolupament; si pel que fa a si aborden l'empoderament només en termes econòmics o si inclouen altres àmbits rellevants per a les vides de les dones; i també pel que fa al paper que atribueixen a les forces del mercat en la consecució de l'empoderament econòmic de les dones.¹³ En termes generals, la idea d'empoderament econòmic de les dones ha tendit a equiparar-se o limitar-se a l'accés per part de les dones a recursos productius, inclòs el treball remunerat. L'enfocament utilitzat pel discurs prevalent de les institucions i el tipus d'indicadors dissenyats per fer-ne el seguiment han provocat a la pràctica que l'empoderament econòmic es redueixi a la capacitat de les dones per fer-se càrrec de si mateixes de manera individual.¹⁴ Aquest enfocament centrat en la dimensió individual encaixa amb el model econòmic neoliberal dominant, més que desafiar les estructures patriarcals i neoliberals que perpetuen i agreugen les desigualtats.

Davant d'aquesta deriva, les crítiques feministes han reivindicat la necessitat de recuperar el sentit original del terme, que implica canvis estructurals per reduir les barreres socials, econòmiques i polítiques per a les dones.¹⁵ Tal com plantejava il·lustrativament

Les crítiques feministes han reivindicat la necessitat de recuperar el sentit original del terme, que implica canvis estructurals per reduir les barreres socials, econòmiques i polítiques per a les dones

Winnie Byanyama, feminista ugandesa i exdirectora d'OXFAM Internacional, "em nego a acceptar la idea que puguem simplement ficar amb calçador les dones en una economia global que les està explotant i després celebrar-ho com a empoderament econòmic de les dones".¹⁶ Des d'una perspectiva feminista, per tant, l'empoderament econòmic de les dones va més enllà d'aprofitar les oportunitats econòmiques existents i suposa posar atenció a les dinàmiques de poder i desigualtats de gènere que vulnereu els drets de les dones, i també de tractar les causes profundes d'aquestes desigualtats sistèmiques. En aquesta línia, diverses activistes i acadèmiques han reclamat que el concepte d'empoderament -en general- es doti de significats consistents amb les aspiracions de les qui el van promoure i han subratllat que el terme només té sentit si planteja una transformació social en línia amb les concepcions feministes. Les crítiques feministes també han alertat que el discurs dominant sobre la idea d'empoderament ha tendit a subordinar-lo a la consecució de fites globals de desenvolupament. Aquesta aproximació va en contra de les demandes que subratllen que l'empoderament de les dones es justifica en si mateix, que és una qüestió de drets humans i que no s'ha de vincular necessàriament a altres propòsits catalogats com a més rellevants o de més abast.¹⁷

Les mirades feministes han subratllat que la desigualtat econòmica i la de gènere estan relacionades inextricablement i han destacat també la importància d'aplicar una perspectiva interseccional que reconegui que les dones no constitueixen un grup homogeni. És a dir, que les desigualtats de gènere interaccionen amb moltes altres formes d'inequitat i discriminacions per motius d'ètnia, classe, edat, entre d'altres, que usualment exacerben vulnerabilitats i injustícies.¹⁸ Davant de les aproximacions dominants que principalment posen el focus en l'accés de les dones a les oportunitats econòmiques, facilitant el seu l'accés a l'ocupació, a formacions i a crèdits; la perspectiva feminista aposta per un enfocament integral que també es fixi en àrees de l'empoderament econòmic de les

11. UN Women, *In brief: Economic empowerment of women*, Thematic brief, UN Women.

12. La promoció de l'empoderament econòmic de les dones connecta amb l'èxit de l'ODS1: Posar fi a la pobresa en totes les seves formes i arreu; ODS2: Posar fi a la gana, aconseguir la seguretat alimentària, millorar la nutrició i promoure una agricultura sostenible; ODS4: Assegurar una educació de qualitat, equitativa i inclusiva i promoure oportunitats d'aprenentatge per a totes les persones; ODS5: Assolir la igualtat de gènere i empoderar dones i nenes; ODS8: Promoure un creixement econòmic continu, inclusiu i sostenible, així com ocupació productiva i treball decent per a totes les persones; ODS9: Construir infraestructures resilients, promoure una industrialització inclusiva i sostenible i fomentar la innovació; ODS10: Reduir les desigualtats dins dels països i entre països. Elise Young, *Boost Women's Economic Empowerment: Facts, Solutions, Case Studies and Calls to Action*, Policy Brief, novembre de 2019.

13. Naila Kabeer (2012), op.cit., p. 8.

14. Sophie Charlier i Lisette Caubergs (2009), op.cit., p. 9.

15. OXFAM Canada, *A feminist approach to women's economic empowerment*, Feminist and Foreign Policy Series, gener de 2019, p. 5.

16. Ibid, p. 4.

17. Clara Murguialday (2006), pp.3-4; OXFAM Canadà (2019), p. 10.

18. Naila Kabeer (2012), op.cit., p.6, i OXFAM Canadà (2019), p. 1.

dones a les quals normalment es dona menys rellevància. Entre aquestes trobem les normes socials, lleis i polítiques discriminatòries que limiten la participació econòmica de les dones i que reforcen estereotips de gènere; els drets econòmics i laborals de les dones que els permetin accedir a una feina decent; el paper de les dones en l'economia de cures; les interrelacions entre violència de gènere i empoderament econòmic de les dones, i la rellevància de l'organització col·lectiva de les dones per a la defensa i la promoció dels seus drets. A continuació es reflexionarà sobre tots aquests aspectes, a propòsit de l'experiència de les dones palestines i posant en relleu algunes iniciatives impulsades per organitzacions feministes palestines en aquest àmbit.

Requadre 1.

Principis d'una aproximació feminista a l'empoderament econòmic de les dones

Una aproximació feminista a l'empoderament econòmic de les dones que impregni el disseny i la implementació de polítiques i projectes hauria de:

- Tractar les causes estructurals i socials de les desigualtats econòmiques i de gènere des d'una perspectiva holística.
- Considerar l'empoderament econòmic de les dones com un fi en si mateix, des d'una perspectiva que posi al centre la dignitat i els drets humans.
- Donar suport a la capacitat d'agència i la presa de decisions de les dones.
- Promoure i invertir en l'organització col·lectiva feminista.
- Incorporar-hi l'anàlisi interseccional.
- Assegurar la recol·lecció de dades i la rendició de comptes.

Font: OXFAM, *A feminist approach to women's economic empowerment*, 2019.

2. Bretxes i obstacles: la realitat econòmica de les dones palestines i el pes de les cures

Les dones palestines afronten innumbrables obstacles per viure una vida lliure de violències i veure realitzats

els seus drets, també l'àmbit econòmic. La prolongada ocupació israeliana i les seves polítiques de desposseïció, discriminació i segregació conflueixen amb un sistema patriarcal dominant a la societat palestina, que reforça estructures de discriminació i injustícies que atempten contra la igualtat de gènere i el desenvolupament econòmic de les dones palestines. Diversos estudis i informes estadístics dibuixen un panorama il·lustratiu de les bretxes existents. Segons dades de l'Oficina Central d'Estadístiques Palestina (PCBS, per les sigles en anglès), hi ha una notable diferència en els nivells de participació en la força laboral entre els homes i les dones palestines. La participació dels homes és quatre vegades superior a la de les dones. La participació de les dones en la força laboral es manté per sota del 20%. Després d'una tendència de reducció -passant d'un 17,7 % el 2015 a un 16,1 % el 2020-,¹⁹ s'ha observat un lleu repunt en els últims anys -un 17 % el 2021 i un 18,6 % el 2022.²⁰ (Vegeu el gràfic 1). Cal destacar que aquestes dades fan referència a l'economia formal, però moltes de les dones palestines treballen en el sector informal, en àmbits com l'agricultura o els negocis familiars. La majoria, per tant, no estan registrades com a part de la força laboral. Hi ha estimacions que apunten que la participació de les dones en l'economia informal és del voltant del 25 % - 35%.²¹ Segons càlculs d'organismes oficials, un 25 % de les dones contractades en l'àmbit privat treballen sense un contracte d'ocupació i gairebé el 30 % guanya menys del salari mínim. Pel que fa als nivells d'atur entre les dones que participen en la força laboral, el 2022 la taxa d'atur en les dones duplicava la dels homes: 40 % respecte a un 20 %.²²

Els reptes per a la igualtat de gènere són evidents si es consideren les dades en altres àmbits. Les dones palestines representen el 47 % del total de treballadors al servei públic -principalment en els sectors de salut i educació-, però les diferències són substantives a l'hora d'analitzar els que ocupen càrrecs de lideratge. Entre els que ocupen llocs de direcció general o superiors, el percentatge de dones és de tan sols un 14 % davant d'un 86 % d'homes.²³ També cal considerar que la participació econòmica de les dones palestines és baixa malgrat els progressos en l'àmbit educatiu i els nivells de formació. Així, per exemple, la taxa d'atur en el tram de població jove de dinou a vint-i-nou anys amb estudis superiors és d'un 53 %, però és molt més elevada en dones (66 %) que en homes (39 %). Els estudis estadístics oficials palestins confirmen que la participació en la força laboral és més alta entre les

19. PCBS, *Women and Men in Palestine. Issues and Statistics*, octubre de 2021, p. 43.

20. PCBS, *Gender equality today for a sustainable tomorrow*, (online), 8 de març de 2022, y *Results of the Labour Force Survey*, 15 de febrer de 2023.

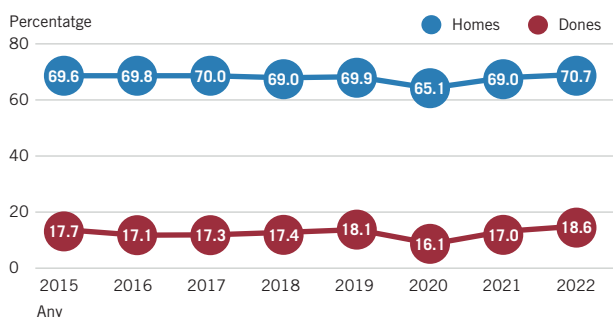
21. PCBS (2021) op.cit., p. 44; entrevista amb Amal Abusrour (enlloc de Abusrour), 6 d'octubre de 2022.

22. PCBS (2023), op.cit.

23. PCBS (2022), op.cit.

Gràfic 1. Participació de dones i homes en la força laboral a Palestina

Percentatge de dones i homes (de quinze anys o més) que participaven en la força laboral entre els anys 2015 i 2022

Font: Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS), *Women and Men in Palestine. Issues and Statistics*, octubre de 2021, *Gender equality today for a sustainable tomorrow*, 8 de març de 2022 i *Results Of The Labour Force Survey, 2022*, 15 de febrer de 2023.

persones amb més formació (tretze anys d'estudis o més) i reconeixen que l'educació per si sola no sembla suficient per incrementar la ràtio de participació de les dones.²⁴

Les oportunitats per a les dones palestines en l'àmbit laboral i econòmic es veuen condicionades per les conseqüències i els obstacles derivats de les polítiques d'ocupació israeliana i també pel pes de les normes socials i concepcions tradicionals dominants en la societat palestina sobre el paper que han de tenir les dones pel que fa a la divisió del treball i les tasques de cura de la família i la llar. Alguns estudis d'opinió han constatat que la gran majoria dels homes palestins (80 %), però també un percentatge important de les dones palestines (60 %) considera que la funció més important de les dones és tenir cura de la llar.²⁵ El fet que les tasques domèstiques i de cura es considerin responsabilitat de les dones repercuteix en la seva implicació en activitats que els permetin generar ingressos. Investigacions recents sobre l'economia de les cures han exposat les àmplies bretxes en aquest àmbit, que condicionen les oportunitats de desenvolupament econòmic de les dones. Des d'una perspectiva feminista, és crucial tenir en compte

Les oportunitats per a les dones palestines en l'àmbit laboral i econòmic es veuen condicionades per els obstacles derivats de les polítiques d'ocupació israeliana i també pel pes de les normes socials

aquesta variable perquè la quantitat de temps dedicat al treball de cures es correlaciona negativament amb la participació de les dones en la població activa. De fet, hi ha estudis que apunten que el treball de cures no remunerat és el principal obstacle per a la igualtat de gènere i la participació de les dones al mercat laboral²⁶ i els ODS han assenyalat específicament la necessitat de reconèixer-ne el valor.²⁷

Cal precisar que el treball de cures no remunerat és una tasca poc reconeguda i infravalorada que fan principalment les dones i que inclou tasques domèstiques -neteja, cuina- i la cura de persones -sobretot menors i gent gran-, que es duen a terme a les cases i comunitats. Tot i que s'ha intentat quantificar el valor del treball de cures,²⁸ hi ha anàlisis que subratllen que les xifres no aconsegueixen dimensionar la contribució real d'aquesta tasca en els àmbits psicològic, emocional i educatiu de les famílies i, per tant, de comunitats i països.²⁹ A escala global, les dades de l'OIT confirmen que les dones assumeixen una càrrega més gran en les tasques domèstiques i de cura, multiplicant per 2,5 el temps que hi dediquen els homes. Als països de la regió àrab la bretxa de gènere en el treball de cures és la més àmplia de tot el món. En el cas del territori palestí ocupat, la ràtio de dedicació al treball de cures no remunerat entre dones i homes és de 7:1.³⁰ Segons un estudi d'Arab World Research for Development (AWRAD) i Aliança per la Solidaritat (APS), la dedicació de les dones palestines al treball de cures no remunerat va ser de 6,7 hores diàries el 2021. Aquesta xifra s'havia incrementat respecte a un estudi de la PCBS sobre l'ús del temps el 2012/2013, en què es van comptabilitzar 5 hores diàries. L'augment s'atribueix, en part, a les càrregues addicionals que va suposar l'impacte de la covid-19. En el cas dels homes del territori ocupat palestí, la seva implicació en les tasques de cura va passar de 43 minuts a 1,6 hores diàries.

Aquest mateix estudi va constatar que els homes declaraven un total de 6,2 hores diàries de treball oficial, respecte a 3,07 hores de les dones. Les dones, en canvi, participaven més en activitats que generen ingressos no oficials, amb una mitjana diària de 2,9 hores de tasques en cooperatives, productes elaborats a la llar o a les

24. PCBS (2021), op.cit., p.45.

25. Eileen Kuttub i Brian Heilman, *Understanding Masculinities. International Men and Gender Equality Survey – Middle East and North Africa (IMAGES MENA)- Palestine*, UN Women, Institute of Women's Studies Birzeit University i PROMUNDO, 2017.

26. International Labour Organization, *Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work*, Ginebra: OIT, 2018.

27. En el marc de l'ODS 5 "Assolir la igualtat de gènere i empoderar totes les dones i nenes", l'objectiu 5.4 planteja la necessitat de reconèixer el treball de cures no remunerat a través de la provisió de serveis públics, infraestructures i polítiques de protecció social.

28. El 2010, un estudi de l'ONU va estimar que el valor monetari del treball no remunerat realitzat per les dones representava entre el 10 % i el 39 % del PIB.

29. Nader Said-Foqahaa i Mariam Barghouti, *Diagnóstico de género del Trabajo de Economía de los cuidados en el Territorio Palestino Ocupado y Jordania*, Alianza por la Solidaridad y AWRAD, 2022, p.21.

30. Nader Said-Foqahaa i Mariam Barghouti (2022), p.22.

explotacions ramaderes/agrícoles de les seves famílies, davant d'una mitjana d'1,46 hores diàries en el cas dels homes. Tenint en compte la relació entre les feines de tota mena (oficials, no oficials i de cura), l'estudi d'AWRAD i APS va concloure que les dones palestines treballen moltes més hores que els homes, amb una ràtio d'1,4:1; i que més del 53 % de la feina duta a terme per les dones no és remunerada.³¹ Cal subratllar que les dinàmiques del treball de cures en el cas de Palestina estan influïdes tant pel sistema patriarcal com per l'impacte de les polítiques d'ocupació, que ha determinat que moltes dones palestines es converteixin en cuidadores úniques de les famílies per la mort o ferides dels seus esposos o perquè els seus marits estan presos en presons israelianes.³²

3. Desafiament de normes socials i nous referents

Les anàlisis feministes recorden que pel que fa al gènere les normes socials determinen els espais econòmics ocupats per homes i dones en funció del que es considera adequat per al gènere. Aquestes normes generen biaixos contra les dones i limiten la seva participació en activitats econòmiques, i també influeixen en què es considera feina i el valor que se li assigna. Les experiències de les organitzacions palestines que promouen activitats de formació i empoderament econòmic de dones parlen dels múltiples reptes que sorgeixen a l'hora de desafiar aquestes normes socials. Aquestes iniciatives solen trobar-se amb resistències vinculades a la idea que el dret a la feina és un dret dels homes, més que un dret humà³³; a la percepció que les dones s'han de focalitzar en les tasques reproductives, més que no pas en les productives; a pràctiques discriminatòries pel fet que els ocupadors anticipen més problemes de conciliació en les dones; a crítiques i/o accions de bloqueig per part de l'entorn familiar i/o comunitari per la suposada transgressió de determinades conductes esperades en les dones relacionades amb les responsabilitats en la cura dels fills, el treball en entorns mixtos, o els desplaçaments en solitari fora de la llar i/o zona de residència; i a recels per l'accés de dones a activitats laborals en àmbits considerats pròpiament masculins. (Vegeu el requadre 2: Empoderament de joves graduades universitàries a Nablus).

Algunes organitzacions que promouen l'empoderament econòmic fan servir els marcs de les formacions

per fer divulgació sobre drets humans i igualtat de gènere i així afavorir la conscienciació de les dones. Davant els obstacles i condicionants, algunes entitats opten per fomentar iniciatives que no generen tanta resistència, especialment en entorns molt conservadors i restrictius. Aquesta aproximació ofereix una alternativa a dones que es troben en situacions de vulnerabilitat especial i fins i tot aïllament social. Així, per exemple, l'organització Yalo va impulsar un projecte especialment adreçat a dones divorciades o solteres que encara viuen amb els seus pares perquè treballassin en menjadors saludables d'escoles de Nablus, cosa que els donava l'oportunitat d'estar en contacte amb altres dones. En altres casos, es promouen activitats que permetin a les dones treballar des de casa, almenys inicialment. Les organitzacions sovint s'impliquen en dures tasques de conscienciació a persones de l'entorn, tal com testimonia Shojoon Siam, d'Askar Women's Center, al camp de persones refugiades d'Askar (Nablus): "Vam trigar tres anys a convèncer un home que no deixava sortir de casa tres de les seves germanes solteres i que ja eren 'grans' [quaranta-cinquanta anys]. Ara reben formació al nostre centre i tenen els seus propis ingressos".

Les organitzacions feministes palestines busquen promoure canvis en les normes socials que sustenten actituds discriminatòries implicant actors diversos, inclosos els homes, assumint que per canviar mentalitats no es pot treballar només amb dones. Així, per exemple, Women's Studies Centre fa activitats de sensibilització sobre drets de les dones i la importància de l'empoderament econòmic; treballa fent incidència en l'àmbit institucional -per exemple, amb l'ajuntament de Nablus-, per transversalitzar la mirada de gènere i intervé també en l'àmbit educatiu, a través de propostes de revisió dels rols de gènere que es projecten en aquests espais. Entitats com Women's Center for Legal Aid and Counselling (WCLAC) també treballa en múltiples espais d'incidència i promou activitats de sensibilització, especialment amb homes joves. En aquesta línia, treballa amb voluntaris acabats de graduar per crear consciència sobre els drets humans de les dones i també amb grups de professionals (*professional hubs*) -com ara periodistes i advocats- per involucrar-los en el discurs feminista i donar-los pautes perquè incorporin una aproximació conscient de les discriminacions de gènere en els seus àmbits de treball.

Cal tenir en compte que l'empoderament econòmic de dones no només desafia i subverteix normes i rols de

31. Ibid, p. 6.

32. Ibid, p. 6.

33. L'article 23 de la Declaració Universal dels Drets Humans estableix que: 1) Tota persona té dret a la feina, a la lliure elecció de la seva feina, a condicions laborals equitatives i satisfactòries i a la protecció contra l'atur; 2) Tota persona té dret, sense cap discriminació, a un salari igual per una feina igual; 3) Tota persona que treballa té dret a una remuneració equitativa i satisfactòria que li asseguri, a ella i a la seva família, una existència conforme a la dignitat humana i que serà completada, si cal, per qualsevol altre mitjà de protecció social; 4) Tota persona té dret a fundar sindicats i a sindicar-se per defensar els seus interessos.

Requadre 2. Empoderament de joves graduades universitàries a Nablus

L'organització Women's Studies Centre (WSC) treballa des del 1989 per promoure l'empoderament de les dones palestines i el pensament crític feminista per a la defensa dels drets de les dones. En el marc de la seva missió de fomentar la igualtat de gènere, WSC ha desenvolupat diverses iniciatives orientades a millorar la independència econòmica de les dones palestines des de la convicció que és un dels factors més importants per millorar la seva qualitat de vida i de les seves famílies, promoure la seva participació en la presa de decisions, millorar la igualtat i dignitat de les dones i reduir les bretxes de gènere. Des del 2018, un dels seus programes s'ha focalitzat en l'enfortiment de les capacitats de dones graduades d'institucions d'educació superior per facilitar la seva entrada al mercat laboral a Nablus. Més enllà de les dificultats i bretxes que hi ha en general entre les universitàries palestines per trobar feina, el projecte sorgeix d'un diagnòstic concret de WSC en el qual s'evidencia com el pes de l'ocupació i les normes socials patriarcals dominants imposen restriccions addicionals a les dones.

L'anàlisi prèvia de WSC va posar en relleu diverses qüestions: 1) un augment significatiu en el nombre de persones graduades sense un increment paral·lel de les oportunitats en el mercat laboral; 2) un nombre elevat de dones opta per estudiar en una institució considerada més "acceptable" per a les seves famílies per raons econòmiques i socials, encara que sigui percebuda com de menor qualitat en comparació amb altres centres d'educació superior; 3) les dones joves, en especial de zones rurals, veuen limitada la seva llibertat de circulació per les restriccions socials, cosa que condiciona la cerca d'oportunitats laborals en llocs propers a la seva residència (a diferència dels homes); 4) la majoria de dones palestines són educades per ser "mestresses de casa" i centrar-se en un rol social reproductiu, més que productiu, cosa que incideix en el fet que la societat percebi l'ocupació laboral com un dret masculí, més que un dret humà; 5) molts empresaris, especialment del sector privat, prefereixen contractar homes assumint que les dones tindran més problemes de conciliació; 6) algunes activitats laborals són percebudes com a masculines, cosa que restringeix a la pràctica les possibilitats de formació i ocupació de les dones en àmbits socialment acceptats segons els estereotips.

Per fer front a aquesta realitat, WSC va impulsar el pla específic per a graduades en educació superior, amb la intenció de millorar les seves habilitats, competències i confiança per participar al mercat laboral i facilitar la seva incorporació a través de pràctiques remunerades que són finançades parcialment per l'entitat. El

programa va prioritzar dones sense feina amb formació en l'àmbit de les ciències socials o àmbits similars i dones en situació d'especial vulnerabilitat (supervivents de violència masclista, refugiades -que presenten taxes més altes d'atur-, amb més de tres persones a càrrec seu, vídues, ferides o expresoneres, entre altres criteris). El programa té uns nivells altíssims d'inserció laboral. Des del 2018 un total de 114 dones palestines han participat en les formacions, de les quals 106 -un 93 %- ha trobat feina amb posterioritat, la majoria a temps complet, tot i que amb alguns casos de temps parcial.

Els testimonis de participants al programa d'empoderament de WSC reforcen el diagnòstic sobre les barreres existents, però també narren la determinació i persistència de les dones palestines per esquivar els obstacles, formar-se i accedir al món laboral.* Tot i que moltes han rebut el suport de les seves famílies, altres han hagut de persuadir el seu entorn sobre el seu interès i capacitats per continuar amb una carrera universitària i/o han hagut de desafiar els prejudicis i les crítiques de la comunitat. Els qüestionaments socials apunten a qüestions de gènere, per presumptes incompliments en els rols esperats en matèria de cures -crítiques per deixar els fills a casa mentre treballen- o per traspassar convencions tradicionals -la idea que les dones no poden treballar amb homes o que no poden viatjar soles. Les experiències de les participants al programa i de les dones del seu entorn també constaten que els reptes no s'acaben amb l'accés a l'ocupació. Persisteix el repte d'obtenir feines estables i amb un salari decent, ja que en molts casos les condicions són precàries i/o inestables (sous per sota del salari mínim, contractes que es renoven constantment o que es rescindeixen quan correspon una estabilització). També l'erradicació de males pràctiques per part d'ocupadors (sexisme a les entrevistes de feina, polítiques que desfavoreixen les dones embarassades, assetjament laboral, nepotisme al sector públic i privat) i el desplegament de serveis accessibles que afavoreixen la conciliació (llars d'infants). A això s'hi sumen els condicionants propis que imposa l'ocupació israeliana i les seves polítiques de segregació. Les dones palestines que viuen als voltants de la ciutat de Nablus i en zones properes a assentaments israelians assenyalen les dificultats i incerteses de desplaçament als seus llocs de feina pels controls militars, el bloqueig de carreteres i les amenaces i intimidacions de colons.

Cal destacar que l'enfocament feminista de WSC ha suposat apostar per un procés d'acompanyament estable i continuat, i assumir que no totes les participants en el programa tindran possibilitats d'aconseguir feina després de la realització de les pràctiques. Les que

no aconseguen feina s'involucren en activitats de sensibilització a la comunitat sobre temes relacionats amb els drets de les dones, l'erradicació de violències masclistes i la importància de la independència econòmica. Totes les dones que participen al programa de WSC reben formació específica sobre prevenció i afrontament de violències masclistes, ja que les àrees de treball en què es desenvoluparan són espais on previsiblement podran detectar i acompanyar casos. Una de les exalumnes d'aquesta iniciativa s'ha integrat de manera permanent a l'equip de WSC.

Entrevista grupal amb cinc participants del programa de WSC (edició 2021-22), totes de menys de trenta anys i amb feina després de fer un o dos cicles de pràctiques. Nablus, 3 d'octubre de 2022.

TESTIMONIS

- “**El meu marit m'aconsella que deixi la feina perquè no em paguen gaire. Però jo continuo perquè no es tracta només dels diners, també estic construint la meua carrera.** (J)
- “**No només cal tenir en compte el suport de la família, també el de la comunitat. Les dones que treballen reben moltes crítiques per deixar els fills. Viatjar sola equival a cometre un crim! (...) Ara que estic empoderada sé que soc al camí correcte.** (H)
- “**Ara ens podem defensar i demanar més. Les dones volem treballar per ser independents.** (HH)

gènere existents, sinó que també facilita la creació de nous referents. “Quan la dona se sent empoderada també es pot convertir en un exemple per a altres dones a la seva comunitat i afavorir canvis socials”, apunta Amal Abusrour, de WCLAC, i posa com a exemple les dones que impulsen projectes o negocis: “Això contribueix no només a l'esfera econòmica, sinó també als canvis de percepcions cap a les dones, desafiant els estereotips sobre les dones que no les veuen amb coratge o capacitat per impulsar els seus propis negocis. Perquè ser una dona de negocis suposa estar en contacte amb altres homes, viatjar, involucrar-se en activitats comercials, estar la major part del temps a l'esfera pública, per tant, contra les creences que les dones han d'estar a l'esfera privada”.³⁴ En esta línia, Abusrour destaca la correlació entre el empoderamiento económico de mujeres y su mayor protagonismo en la toma de decisiones en el ámbito público: “Mujeres empoderadas económicamente serán más capaces de participar en procesos de toma de decisiones, no solo a nivel del hogar, también en comunidad y a nivel nacional y de gobierno. Si pensamos en las mujeres que quieren enrolarse en partidos políticos y competir en elecciones, las mujeres más empoderadas económicamente serán más capaces de implicarse”.

Les organitzacions feministes palestines busquen promoure canvis en les normes socials que sustenten actituds discriminatòries implicant actors diversos, inclosos els homes, assumint que per canviar mentalitats no es pot treballar només amb dones

4. Empoderament econòmic i violència de gènere

Diversos estudis s'han fixat en la interrelació entre la violència de gènere i la seguretat econòmica de les dones. En termes generals, s'identifica que les dones estan més exposades a experimentar violència de gènere quan tenen nivells d'educació inferiors o quan formen part de grups que tendeixen a estar econòmicament marginalitzats, com en el cas de les dones del món rural, treballadores domèstiques, migrants o poc qualificades. Hi ha estudis que apunten que les dones que pateixen violència per part de les seves parelles solen treballar

més en feines casuals o parcials i tenen ingressos que representen menys de la meitat que els de les dones que no la pateixen. En canvi, es considera que les dones que tenen accés a una feina i més control sobre els seus ingressos, comptes bancaris i altres serveis financers tenen a priori més possibilitats d'abandonar situacions abusives, tant en l'àmbit de les seves relacions personals com pel que fa als seus ocupadors.³⁵

Certs estudis han posat l'atenció específicament en els vincles entre les iniciatives d'empoderament econòmic

34. Entrevista amb Amal Abusrour, WCLAC, Ramallah, 6 d'octubre de 2022.

35. OXFAM (2018), op.cit., p. 24.

de dones i la violència de gènere i els resultats subratllen la necessitat de mirades complexes, contextuals i interseccionals, perquè no sempre l'empoderament econòmic de les dones redueix el risc de violència de gènere. Cal tenir en compte que en l'empoderament econòmic de les dones hi ha un desafiament a l'*status quo* i una cerca de transformació de les relacions de poder. Així, en alguns casos el risc es pot incrementar si els homes decideixen utilitzar la violència per obtenir el control sobre els ingressos obtinguts per les dones, com una manera d'expressar la seva frustració per canvis en els rols a la llar o si en l'àmbit de la comunitat hi ha un recel creixent per l'increment de l'activitat i l'estatus econòmic de les dones. En canvi, l'empoderament econòmic pot disminuir el risc de violència de gènere contra les dones si els permet augmentar el seu poder de negociació a la llar –també pel que fa a les relacions de gènere–, si incrementa les seves habilitats per abandonar relacions violentes, si redueix els nivells de pobresa familiar o si en l'àmbit comunitari contribueix a canviar actituds i relacions de gènere.³⁶

Nombroses organitzacions palestines defensen l'empoderament econòmic de les dones com a estratègia clau per fer front a la violència de gènere. Més encara en un context en què s'observa un increment de la violència de gènere contra les dones i una visibilitat més gran d'actors socials amb agendes obertament contràries a la igualtat de gènere, sobretot després del context de pandèmia.³⁷ “La correlació entre violència de gènere i empoderament econòmic és molt important. Sabem que les dones més vulnerables són les que no tenen independència econòmica, les que depenen completament dels marits perquè les mantinguin. Una dona econòmicament independent pot prendre la decisió de deixar el cicle de violència si sap que es podrà mantenir ella mateixa i també mantenir la família. Creiem que com més empoderades econòmicament estiguin les dones, més capaces seran de sortir de cercles de violència”.³⁸ Des d'aquest convenciment, moltes entitats que treballen pels drets de les dones palestines impulsen projectes per afavorir la independència econòmica de les dones i/o treballen per canviar les normes socials i legals que en condicionen l'entrada al món laboral, l'accés a una feina digna i la seguretat econòmica en general.

**Nombroses
organitzacions
palestines defensen
l'empoderament
econòmic de les dones
com a estratègia
clau per fer front a la
violència de gènere**

Hi ha algunes iniciatives que intenten donar suport específicament a supervivents de violència de gènere. És el cas dels programes impulsats per l'organització Family Defense Society (FDS) a Nablus. L'entitat ofereix formacions professionals per a dones en situació de vulnerabilitat especialment adreçades a aquelles que afronten violències masculines i, alhora, gestiona una línia d'atenció telefònica d'atenció psicossocial i un refugi temporal –el primer d'aquest tipus a Palestina– per a supervivents de violència masculina. La seva experiència ofereix un exemple il·lustratiu de l'estigma que envolta aquesta violència i del pes dels estereotips de gènere a la societat palestina. Les participants en les formacions reconeixen les reticències que van haver de superar –pròpies i del seu entorn– per la reputació de l'FDS entre

alguns sectors de la societat palestina i pel lloc on s'imparteixen els cursos, ja que és el mateix edifici on hi ha el refugi. Hi ha la percepció –apunten– que l'FDS intenta empoderar les dones, però “no d'una bona manera”, sinó allunyant-les dels valors tradicionals de la societat palestina. L'organització és objecte de crítiques per l'assistència que dona, per exemple, a dones involucrades en casos d'adulteri. Tot i aquests condicionants, desenes de dones han participat en les formacions i tot i que hi ha encara reptes pel que fa a la seva incorporació al món laboral, el programa és considerat com un espai determinant per fer augmentar la seva autoestima i confiança. (Vegeu el requadre 3: Autoestima i confiança: la importància del “poder propi”).

Les dones no només es veuen exposades a violència en l'àmbit domèstic i familiar, sinó també en els seus trajectes cap a la feina i l'espai laboral. Per això, hi ha organitzacions compromeses amb la defensa dels drets de les dones a Palestina que també treballen per visibilitzar aquestes realitats i per l'aprovació de normes que criminalitzin l'assetjament sexual. Les ONG palestines subratllen que aquest fenomen habitualment és ignorat o negat i que hi ha escassa informació oficial -i no oficial- sobre la seva dimensió, prevalença i els impactes psicològics, socials i econòmics en les dones.³⁹ Un estudi recent de WCLAC ha constatat la importància de tractar l'assetjament sexual en l'àmbit laboral des d'una perspectiva de drets humans i feminista, sustentada en principis de justícia i igualtat de gènere, atès que és un fenomen invisibilitzat.⁴⁰ Els

35. OXFAM (2018), op.cit., p. 24.

36. Mara Bolis i Christine Hughes, *Women's economic empowerment and domestic violence. Links and lessons for practitioners working with intersectional approaches*, OXFAM International Series, 2015, p. 5.

37. Per a més informació, vegeu Pamela Urrutia, *Reptes de l'agenda feminista a Palestina en un context post-pandèmia*, Escola de Cultura de Pau i Associació Hèlia, juliol de 2022.

38. Entrevista amb Amal Abusour, WCLAC, Ramallah, 6 d'octubre del 2022.

39. WCLAC i Al-Muntada, *Joint Submission Report on the State of Palestine, Pre-Sessional Working Group of the CEDAW Committee*, 3 d'octubre de 2022, p. 5.

40. Nabil Dowaiikat, *Sexual harassment against women in the workplace from women's perspective. Between the absence of legal text and traditional denial, Qualitative analytical study*, WCLAC, 2021 (publicació en àrab, sumari disponible en anglès).

Requadre 3. Autoestima i confiança: la importància del “poder propi”

L'ONG Family Defense Society, creada el 1994 a Nablus, té com a propòsit central la protecció de dones supervivents de violència de gènere i dels seus fills, així com la sensibilització sobre els drets de les dones per contribuir a erradicar les violències masclistes a la societat palestina. Des del 2015 l'entitat ofereix formacions professionals adreçades especialment a dones que afronten situacions de violència masclista. Els cursos abasten temes diversos, entre els quals vídeo i fotografia, reparació de telèfons mòbils i cura i bellesa personal –aquest darrer compta amb el reconeixement oficial del Ministeri del Treball. Participants en aquestes formacions expliquen els reptes que van haver d'esquivar per implicar-se en aquesta iniciativa i les conseqüències del programa en l'augment de la seva autoconfiança.*

Moltes han hagut d'afrontar les reticències i els obstacles imposats per famílies i/o marits controladors, reticents a deixar sortir les dones de casa per participar en aquesta activitat formativa. Altres reconeixien trobar-se en situacions d'especial vulnerabilitat a causa de la precarietat econòmica i de la violència de gènere per part de les parelles i familiars i intentaven sobreposar-se a situacions emocionalment difícils per viduïtat, divorci, lluites per la custòdia dels fills i problemes de salut mental. Part dels recels de l'entorn -i en alguns casos d'elles mateixes- per participar al programa té a veure amb l'estigma de l'FDS entre sectors conservadors de la societat palestina per la resta d'activitats que porta a terme l'organització en suport de dones supervivents de violència masclista. Tot i això, i més enllà del contingut de les formacions, hi ha una valoració unànime entre les participants entrevistades per a aquest informe sobre l'impacte positiu que ha suposat per a elles l'accés a aquest espai i la generació d'un entorn segur on han aconseguit guanyar confiança i autoestima.

Els testimonis d'aquestes dones -majoritàriament supervivents de violència- subratllen la importància del programa d'FDS en la millora de la seva salut mental, la sensació d'independència i la capacitat d'expressar-se i defensar els seus punts de vista. Un empoderament, per tant, des de la dimensió del “poder propi”. Totes també coincideixen en el desig de mantenir aquesta xarxa de relacions després de finalitzar el programa, encara que la seva intenció sigui continuar en aquest espai si se'ls ofereix la possibilitat de continuar-se formant. Un dels reptes del programa d'FDS és continuar acompanyant les alumnes de les formacions professionals en la incorporació al món laboral. Les participants al programa constaten diverses dificultats per accedir a llocs de treball per la persistència d'estereotips i sostres de vidre -per exemple en l'àmbit de la reparació de telèfons mòbils, masculinitzat-, la necessitat d'adquirir més experiència pràctica o la manca de recursos per

* Entrevista grupal amb set participants en cursos recents oferts per FDS (tres de la formació en perruqueria, dos de fotografia i dos de reparació de mòbils). Nablus, 2 d'octubre de 2022.

TESTIMONIS

- “ La meua família em donava suport, però el meu marit va intentar impedir que hi participés, ell no volia que sortís de casa, volia que estigués sempre envoltada de familiars. Però vaig aconseguir convèncer-lo explicant-li que seria bo per a mi, per al meu desenvolupament. El fet que la formació fos gratuïta va ser un punt clau. Li vaig insistir que podria obrir un centre de maquillatge, que aconseguiria més diners per a la família. I al final hi va accedir. (F)
- “ La meua família no em volia deixar sortir de casa, però van veure que la meua salut mental millorava quan venia aquí. Aquí em sento segura (...) Ara he muntat una perruqueria a casa, però encara no tinc clients. (Divorciada, dos fills, lluitant per la seva custòdia) (Z)
- “ La meua família em donava suport, però no volia que se sabés que jo feia el curs a l'FDS per les altres activitats que fa l'organització. És un lloc per a dones que tenen “assumptes” i els preocupava què diran de mi. (S)
- “ Després de quedar-me vídua he tingut “assumptes” amb la meua família política. No podia sortir, em controlaven totalment, volien donar-me ordres, no em donaven suport. Tampoc no em donaven suport quan el meu marit estava malalt (...) Valoro molt el suport mental que he rebut aquí. Jo abans no era així, no podia ni parlar amb altres persones. Ara em puc expressar (...) Abans m'enfonsava molt fàcilment, em col·lapsava. Aquí sento que he trobat una altra vida, un entorn de suport que no tenia. (N)
- “ La meua família política és molt controladora. No visc a Nablus, així que només els dic que vinc a la ciutat. Sento que aquest lloc és un espai segur i em sento més independent. (A)
- “ Abans era obedient, no responia, no deia que no. Ara em sento amb dret per dir i opinar. (F)

impulsar un negoci per compte propi. La possibilitat de desenvolupar alguna activitat econòmica a través de formats més col·laboratius, com ara cooperatives, es veu condicionada i limitada en alguns casos per tractar-se de

dones que viuen allunyades les unes de les altres i que han d'esquivar diàriament les restriccions imposades per l'ocupació israeliana i/o per les normes socials que els limiten la llibertat de circulació.

testimonis de supervivents expliquen com algunes es van veure obligades a presentar demandes i, en altres casos, a abandonar els seus llocs de treball. La manca de consens sobre el significat de l'assetjament sexual i el seu abast en dificulta l'abordatge a múltiples nivells. Davant d'això, les recomanacions apunten a treballar en l'àmbit comunitari per crear consciència sobre l'assetjament sexual com un crim i una vulneració dels drets de les dones i canviar la percepció i l'estigma de les dones que pateixen aquest fenomen, perquè no siguin culpabilitzades sinó reconegudes com a víctimes. Així mateix, es plantegen mesures per facilitar les denúncies i una sèrie de canvis normatius. En el treball d'incidència a escala local i internacional, la xarxa palestina Al Muntada -coalició que engloba disset organitzacions de dones i drets humans per combatre la violència contra la dona-,⁴¹ ha exigint que el crim d'assetjament sexual tingui un reconeixement legal específic en la normativa palestina amb penes clares i dissuasòries per als perpetradors.⁴² L'actual Codi penal vigent a Palestina no tracta el crim d'assetjament de manera independent i la llei laboral i la que regula el servei públic tampoc no contenen provisions sobre aquest tema. Les analistes i activistes palestines subratllen que és indispensable avançar en assumptes com aquest des d'una perspectiva feminista, ja que també condicionen l'empoderament econòmic de les dones i la seva participació en el mercat laboral.

Col·lectius com Al-Muntada han emfatitzat la necessitat d'adoptar una legislació nacional que inclogui una definició integral de discriminació contra les dones

5. Drets econòmics: reivindicacions de les dones palestines

Tal com s'ha emfatitzat prèviament, des d'una perspectiva feminista l'empoderament econòmic de les dones no només té una dimensió individual, sinó

que també té un component col·lectiu important. És clau el reconeixement i la presa de consciència de l'estructura predominant que discrimina les dones i l'acció col·lectiva per impulsar canvis. En aquesta línia, les defensores dels drets de les dones subratllen que “no es pot tractar l'empoderament econòmic de les dones com si fos una sitja perquè també té a veure amb la capacitat de les dones per accedir a drets socials, econòmics, culturals, d'herència... Hem de parlar de l'empoderament econòmic de les dones des d'un punt de vista holístic”.⁴³ Les transformacions no es limiten, per tant, als canvis individuals ni als canvis en les normes socials imperants en l'àmbit familiar, de comunitat i social. També requereixen canvis institucionals i normatius, més encara tenint en compte que el sistema legal i jurídic palestí manté en vigor nombroses clàusules discriminatòries per a les dones i no garanteix plenament els seus drets malgrat els compromisos adquirits per part de les autoritats palestines amb els marcs internacionals en aquest àmbit.⁴⁴

Nombroses organitzacions palestines que defensen i promouen els drets de les dones insisteixen a reivindicar l'aplicació efectiva de la Convenció per a l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació contra la Dona (CEDAW) i l'harmonització de les normatives palestines amb el que estableix aquest tractat internacional. També insisteixen a atorgar-li el degut reconeixement legal ja que, malgrat que Palestina va accedir a la Convenció el 2014, el text encara no s'ha publicat a la Gasetta Oficial palestina. Com tampoc s'ha publicat el protocol opcional de la CEDAW al qual Palestina es va adherir el 2019.⁴⁵ En aquesta línia, col·lectius com Al-Muntada han emfatitzat la necessitat d'adoptar una legislació nacional que inclogui una definició integral de discriminació contra les dones i que tracti les raons que hi ha rere les discriminacions directes i indirectes que

41. Muntada està integrada per disset entitats: Bisan Center for Research and Development; Palestinian Working Women Society for Development (PWWS); Women's Center for Legal Aid and Counselling (WCLAC); Women's Affairs, Technical Committee (WATC); Palestinian Counselling Center (PCC); Family Defense Society (FDS); Women's Studies Centre (WSC); Sawa Organization; Young Women's Christian Association of Palestine (YWCA); Palestinian Family Planning and Protection Association (FPPA); Rural Women's Development Society; Psycho-Social Counselling Center for Women (PSCCW); Health Work Committees (HWC); The Palestinian Initiative for the Promotion of Global Dialogue and Democracy (Miftah); Stars of Hope Society (SoHS); QADER for Community Development; Mother's School Society.

42. WCLAC i Al-Muntada (2022), op.cit., p. 5.

43. Entrevista amb Amal Abusour, WCLAC, Ramallah, octubre de 2022.

44. Mariam Barghouti (2020), op.cit, p. 14.

45. Per a més informació, vegeu també Pamela Urrutia (2022), op. cit.

els afecten, tant en l'esfera pública com en la privada. La idea és poder comptar amb una llei específica que criminalitzi la discriminació, un fenomen multinivell que abasta aspectes legals, socials i econòmics. El comitè internacional de seguiment de la implementació de la CEDAW ja va fer recomanacions en aquest sentit a les autoritats palestines el 2018. Tot i això, les ONG palestines han alertat que hi ha hagut retrocessos en aquest àmbit, perquè no s'observen avenços en el compliment d'aquesta i altres recomanacions del comitè CEDAW i les últimes versions de projectes de lleis que fa anys que es discuteixen, com la Family Protection Bill (Llei de protecció de la família) han suprimit articles relatius a la discriminació a les dones i a les sancions per aquest tipus de discriminació.⁴⁶

Les accions col·lectives de les dones palestines pels seus drets econòmics també inclouen altres àmbits. Així, per exemple, hi ha un comitè d'organitzacions que treballa per establir un salari mínim per a homes i dones que garanteixi un mateix sou per una mateixa feina. En aquesta línia, tal com recorden les participants en alguns dels programes d'empoderament promoguts per WSC, els reptes no s'acaben accedint al mercat laboral. En general, i per a moltes dones palestines en particular, persisteix el repte d'aconseguir feines estables i amb salaris decents, ja que en molts casos els sous estan per sota del mínim, els contractes es renoven constantment, o es rescindeixen quan correspon una estabilització. Les dones treballadores palestines i les activistes destaquen també la necessitat d'erradicar males pràctiques com el sexisme en les entrevistes, l'assetjament laboral, el nepotisme en la contractació i implementar serveis que afavoreixin la conciliació familiar i el compliment dels drets de les dones embarassades.⁴⁷ Sobre això últim, tot i que la legislació laboral reconeix una sèrie de drets -permís de deu setmanes sense possibilitat que l'ocupador rescindeixi el seu contracte, prohibició de contractar dones per hores extraordinàries durant l'embaràs i els primers sis mesos després del part, permís diari d'una hora per alletar els nadons, entre d'altres-, hi ha investigacions que indiquen que no hi ha evidències que totes les empreses compleixin aquestes disposicions i que no s'han posat en marxa mecanismes de supervisió que en garanteixin el compliment.⁴⁸ Així, per exemple, segons dades estadístiques, el 2020

només el 60 % de les dones palestines assalariades van rebre un permís pagat de maternitat.⁴⁹ En aquesta línia, en les seves recomanacions al Comitè Internacional de CEDAW, les organitzacions palestines també han fet una sèrie de suggeriments per millorar el projecte de llei sobre el servei públic -que compta amb un 47 % de dones a la seva plantilla de 85.000 treballadors, principalment en els àmbits de la salut i l'educació- per millorar la proposta des d'una perspectiva sensible al gènere que eviti discriminacions i promogui una millor participació de les dones en tots els nivells.⁵⁰

Dones treballadores palestines i les activistes destaquen també la necessitat d'erradicar males pràctiques com el sexisme en les entrevistes, l'assetjament laboral, el nepotisme en la contractació i implementar serveis que afavoreixin la conciliació familiar i el compliment dels drets de les dones embarassades

Diverses entitats feministes palestines també promouen des de fa anys la presa de consciència i continuen pressionant per aconseguir canvis normatius davant de situacions de desigualtat i discriminacions i vulneracions específiques que afecten els drets econòmics de les dones palestines i el seu empoderament. En l'apartat anterior ja es va esmentar la manca de protecció i garanties pel que fa a l'assetjament sexual en l'àmbit laboral, però hi ha molts altres aspectes. Així, per exemple, diverses ONG han assenyalat deficiències en els marcs legals que regulen el divorci, subratllant que les dones tenen assignades pensions alimentàries mínimes per al manteniment dels seus fills, cosa que deriva en situacions de més vulnerabilitat, pobresa i dependència de familiars masculins.⁵¹ També han cridat l'atenció sobre els problemes derivats de la manca de regulació de la riquesa creada

conjuntament després del matrimoni. No hi ha provisions legals que permetin a les dones casades mantenir i protegir el dret a les seves contribucions a la propietat familiar. "La majoria de vegades el treball domèstic no és considerat treball. Però en el cas de les dones que treballen no hi ha res escrit entre marit i muller sobre la seva contribució a la vida familiar, per exemple, si es compren una propietat, una terra o un cotxe. Moltes vegades les dones demanen un préstec al seu nom, però en cas de divorci i/o que el seu marit es casi amb una altra persona, la dona es pot quedar sense res, perquè no hi ha res registrat al seu nom. Tot i això, pot estar obligada a continuar pagant el deute perquè el préstec s'havia sol·licitat al seu nom, fins i tot si l'home està vivint a la propietat amb la seva segona dona. No pot demostrar que ha contribuït a la compra d'aquest immoble per la manca d'una llei respecte a això".⁵² Per això, les ONG palestines han inclòs una recomanació al respecte en el seu informe

46. WCLAC i Al-Muntada (2022), op.cit., p. 3-4.

47. Entrevista col·lectiva a cinc participants del programa d'empoderament per a joves graduades universitàries de Women's Studies Center, Nablus, octubre de 2022.

48. Nader Said-Foqahaa i Mariam Barghouti (2020), op.cit., p. 14.

49. Palestinian Central Bureau of Statistics, *The Labour Force Survey Results 2020*, PCBS, 23 de febrer de 2021.

50. WCLAC i Al-Muntada (2022), op.cit., p. 9.

51. Entrevista amb Amal Abusrouf, WCLAC, Ramallah, octubre de 2022.

52. Ibid.

al Comitè Internacional de la CEDAW perquè aquest tema sigui regulat sobre la base de principis d'igualtat.⁵³

En aquesta línia, també s'han focalitzat altres esforços en les garanties per a l'accés i el control de recursos per part de les dones palestines. “Si ens remetem a les estadístiques, menys del 3 % de les dones tenen terres i només el 7 % tenen actius/béns mobles. Com es pot empoderar una dona sense tenir actius? És, per tant, un tema important”, apunten des de WCLAC. Altres estudis donen xifres similars: només un 5 % de dones tenen terres i un 7,7% són propietàries dels habitatges que habiten. D'acord amb un estudi de l'OCDE el 2019, les dones palestines afronten un elevat nivell de restriccions en l'accés a recursos productius i financers.⁵⁴ En aquest context, les organitzacions feministes palestines defensen, per exemple, l'establiment d'una llei específica sobre l'herència i els drets de les dones, des del convenciment que contribueix a l'empoderament econòmic de les dones, al seu estatus social i a la reducció de la violència econòmica i social. Algunes investigacions sobre l'herència -fins ara regulada principalment per la xaria (Llei islàmica)- han destacat que, com passa amb altres drets legalment reconeguts a les dones, aquest dret a la pràctica es veu restringit en el cas de les dones per normes socials i limitacions que imposen els costums i les tradicions. A causa de la cultura patriarcal prevalent en la societat palestina, les dones s'enfronten a nombrosos desafiaments per exigir el patrimoni que els correspon després de la defunció d'un familiar. En molts casos, un sentiment de vergonya impedeix que les dones reclamin els drets d'herència o fa que optin per abandonar-los. De vegades, per voler evitar tensions que causin divisions a les seves famílies, però també per por d'agressions que fins i tot han derivat en l'assassinat de dones. En aquesta línia, s'ha denunciat la manca de disposicions legals que criminalitzin les pràctiques fraudulentas i intimidacions a dones en aquest àmbit i de sancions als familiars homes que priven les dones dels seus drets d'herència. També s'ha cridat l'atenció sobre els obstacles que representen els processos judicials llargs i costosos en casos relacionats amb temes d'herència.⁵⁵ En aquest sentit, WCLAC ha estat fent un treball d'incidència en els darrers anys per a la creació d'un departament d'herències al Ministeri de Justícia que assumeixi la tasca d'organitzar aquest tema i donar suport a les

Organitzacions feministes palestines defensen, per exemple, l'establiment d'una llei específica sobre l'herència i els drets de les dones, des del convenciment que contribueix a l'empoderament econòmic de les dones, al seu estatus social i a la reducció de la violència econòmica i social

persones, especialment dones, que no tenen els recursos econòmics suficients per iniciar el tràmit legal que els permeti accedir a una herència. Addicionalment, s'ha promogut l'adopció de mesures que intenten evitar la manipulació de dones en procés de dol perquè renunciïn a les seves herències. “En moltes ocasions les dones són abordades pels seus parents masculins durant el dol, en moments en què estan tristes i se senten vulnerables. Els pregunten si volen renunciar a les seves herències a canvi del seu suport i acompanyament. En un context patriarcal i en moments en què les dones han perdut els seus pares, germans o marits, moltes ho accepten”.⁵⁶ Des de fa gairebé una dècada, com a resultat de la pressió d'organitzacions feministes, una norma disposa que cap persona no podrà renunciar a una herència abans de tres mesos després de la mort del familiar.⁵⁷

En l'àmbit de l'accés de les dones a terres i altres recursos productius, la Palestinian Working Women Society for Development (PWWSD) ha dut a terme investigacions que són especialment útils a l'hora de visualitzar les conseqüències combinades del patriarcat i les polítiques d'ocupació i l'apartheid israelià i la manera com es reforcen per privar o vulnerar els drets de les dones palestines. Un estudi de l'entitat publicat el 2020 va confirmar que la immensa majoria de les terres i els recursos productius està en mans d'homes.

Dins del grup de població palestina que posseeix terres agrícoles, el 76,3 % són de propietat total d'homes, el 7,3 % són de propietat conjunta de dones i els seus marits, el 15 % són propietat només de l'esposa i l'1,3 % pertany a una altra integrant femenina de la família. La bretxa de gènere és més pronunciada si es té en compte la propietat d'equips agrícoles mecanitzats de valor (com ara tractors o sistemes d'irrigació). En aquest cas, el 93 % són només de propietat d'homes, el 3,4 % compartits entre marit i muller i només el 3,4 % és només de les dones. Segons l'estudi, les dones reporten més accés a les terres que capacitat de control sobre com administrar-les. PWWSD subratlla que la prolongada ocupació israeliana combinada amb el sistema patriarcal dominant acaba produint i reforçant estructures que impedeixen avançar cap a una igualtat efectiva de gènere i destaca especialment l'impacte de polítiques israelianes com l'expropiació de terrenys, el control de terres i altres recursos naturals i la construcció d'assentaments, tots ells il·legals segons la legalitat internacional.⁵⁸

53. WCLAC i Al-Muntada (2022), op.cit., p. 7. Vegeu també WCLAC, *The Wife's Right in Joint Property after Marriage in Palestine*, Ramallah, 2019.

54. OECD, *SIGI 2019 Global Report: Transforming challenges into opportunities, Social Institutions and Gender Index*, OECD: París, 2019.

55. WCLAC, *Palestinian Women and Inheritance*, Executive Summary, 2014, p. 2.

56. Entrevista amb Amal Abusour, WCLAC, Ramallah, octubre de 2022.

57. Ibid.

58. Palestinian Working Women Society for Development (PWWSD), *In-depth Assessment of Women's Access to and Ownership of Land and Productive Resources in the occupied Palestinian territory*, abril de 2020.

Hi ha organitzacions feministes com PWSD que desenvolupen des de fa dècades iniciatives orientades a empoderar les dones econòmicament, donant suport de manera especial a projectes de generació d'ingressos, cooperatives i sindicats. Atorguen suport directe al desenvolupament de capacitats d'aquestes organitzacions, incloses les que treballen directament amb dones a zones rurals. El suport al desenvolupament de cooperatives és també un dels senyals d'identitat de la Union for Palestinian Women's Committees (UPWC) -una de les entitats declarades terroristes per Israel el 2021. Creada el 1980, l'UPWC focalitza les activitats d'empoderament econòmic a través de la formació de cooperatives i l'organització col·lectiva, des d'una visió que consideren més sostenible i que cerca també l'empoderament social i polític de les dones palestines. El treball amb cooperatives es desenvolupa en paral·lel a campanyes per a la compra de productes locals i el boicot als productes israelians i al treball de l'UPWC en àmbits com el foment de la participació política de les dones, inclosos sindicats, i l'acció en xarxa en plataformes que busquen avenços en matèria de salari mínim i drets laborals. Tal com destaca l'acadèmica palestina Eileen Kuttab, "el treball en cooperatives exposa les dones a la vida pública; els permet establir relacions de solidaritat, entesa i col·laboració i actuar conjuntament per canviar les dinàmiques de gènere a les seves famílies; i també involucrar-se políticament en assumptes i preocupacions de la comunitat. Aquest procés d'empoderament és part de la seva resistència i supervivència a la vida sota l'ocupació, d'una banda, i per al desenvolupament dels seus espais polítics, socials i econòmics, de l'altra".⁶⁰

6. Empoderament en un context d'ocupació i apartheid?

Diverses veus palestines han aportat mirades crítiques a l'aplicació de la idea d'empoderament a Palestina i han reivindicat el sentit original del concepte -amb tota la càrrega emancipatòria i transformadora d'estructures socials, polítiques i econòmiques- per fer front a la realitat imposada per l'ocupació i les polítiques d'apartheid israelianes. A escala general, s'ha qüestionat que alguns projectes a Palestina hagin incorporat la idea d'empoderament d'una manera

instrumental, com a objectiu de desenvolupament, ignorant o obviant la necessitat de confrontar amb el sistema estructural de poder que condiona les vides i el desenvolupament humà de palestines i palestins. En aquest sentit, recorden que la situació única que afronta Palestina és conseqüència de les dècades d'ocupació, l'absència d'un Estat real independent i la segregació espacial i restriccions de mobilitat, entre altres factors, accentuats des de la signatura dels acords d'Oslo.⁶¹ Autors com Adam Hanieh també recorden que una de les formes més importants de control que exerceix Israel és a través del sistema econòmic desenvolupat sota el marc colonitzador, que ha convertit l'economia palestina en profundament dependent d'Israel (a més de l'ajuda internacional). Les qüestions de desenvolupament i empoderament, per tant, no haurien d'abordar-se -apunten aquestes veus- com a assumptes tecnocràtics i apolítics, sinó com a àmbits directament connectats amb la resistència a normalitzar o legitimar les polítiques d'Israel i el neoliberalisme (que, entre d'altres impactes, ha accentuat les desigualtats a la societat palestina).⁶²

Des d'una perspectiva crítica, hi ha veus que qüestionen que algunes organitzacions de dones palestines s'hagin "acomodat" amb assimilar idees d'empoderament més aviat reformistes i amb focus en allò individual, més que amb la seva dimensió transformadora.⁶³ Eileen Kuttab ha assenyalat que la competència per finançament entre les diferents entitats i el temor per la pròpia continuïtat de les seves organitzacions les hauria dut a ajustar-se a l'ús més dominant del concepte a escala global.⁶⁴ A partir d'un treball sobre el significat de l'empoderament a Palestina entre les organitzacions de dones, Kuttab conclou que hi ha una comprensió clara del terme entre les organitzacions palestines i un ús flexible del terme. L'acadèmica palestina reivindica la necessitat de vincular l'empoderament amb la resistència diària contra l'ocupació i de concebre'l com a part integral d'un procés que connecta la resistència nacional amb la independència econòmica i social. I apuntant les deficiències de l'empoderament neoliberal, Kuttab afegeix: "Les dones no només volen accés als recursos, volen controlar-los. No només volen participar en la presa de decisions a través de quotes, desitgen igualtat de drets com a ciutadanes plenes. No només volen treballar en qualsevol oportunitat de feina, volen una feina decent. És així com arriben a estar empoderades i aquest tipus d'empoderament no pot passar sota ocupació colonial ni dominació patriarcal".

59. Entrevista amb Tahreer Jaber, Ramallah, 6 d'octubre de 2022.

60. Eileen Kuttab, "Empowerment as Resistance: Conceptualizing Palestinian women's empowerment", *Development*, 2010, Vol.53(2), p. 251.

61. Ibid, pp. 248.

62. Adam Hanieh, Development as Struggle: Confronting the Reality of Power in Palestine, *Journal of Palestine Studies*, Vol. XLV, Núm. 4, estiu de 2016, p. 32-47.

63. Eileen Kuttab (2010), op.cit., p. 247.

64. Ibid, p. 251.

Reflexions finals

Les dones palestines afronten una sèrie d'injustícies, discriminacions i desigualtats fruit de les polítiques d'ocupació i apartheid imposades per Israel i de l'estructura patriarcal dominant a la societat palestina, amb afectacions que també són evidents en l'àmbit econòmic. Davant d'aquesta realitat, les iniciatives d'empoderament econòmic des d'una perspectiva feminista són especialment rellevants per a la promoció de transformacions profundes, que posin en relleu les dinàmiques de poder i les desigualtats de gènere que vulneren els drets de les dones. Des d'òptiques diverses i amb èmfasis variats segons els seus àmbits d'acció, nombroses organitzacions palestines impulsen iniciatives que pretenen afavorir un empoderament econòmic feminista. El seu treball demostra un compromís que va més enllà del foment de la participació de les dones palestines en la força laboral. Tal com evidencien algunes de les experiències analitzades, hi ha una profunda vocació i convicció sobre la necessitat de conscienciar sobre els drets de les dones, transformar

les normes socials i els estereotips que afecten i condicionen la seva independència econòmica i abordar els reptes derivats de la violència de gènere des de l'empoderament econòmic. També sobre la rellevància del treball col·lectiu per promoure canvis institucionals i normatius per evitar discriminacions, afavorir un treball decent i garantir l'accés i el control de recursos, entre altres temes. El testimoni de participants en iniciatives d'empoderament econòmic emfatitza la importància de concebre'l com un procés de llarg termini i la rellevància i la interrelació de la seva triple dimensió: l'augment de l'autoestima i la confiança en l'àmbit personal; l'accés a recursos materials, humans i socials que determinen les capacitats de les dones per controlar aspectes clau de la seva vida; i l'acció col·lectiva per desafiar les discriminacions estructurals i institucionalitzades. L'empoderament econòmic feminista de les dones palestines contribueix així a la resistència a l'ocupació israeliana de Palestina i a la dominació patriarcal present a la societat palestina actual.